

RÉVÉSZ BÉLA*

Állam, politika és tudomány a „cigánybűnözés” problematikájáról**

I. Bevezető

A hazai közgondolkodás számára könnyen úgy tűnhet, mintha a cigány lakosság kriminogén hajlamainak tematizálása – azaz a cigánybűnözésről való diskurzus – az ezredforduló utáni média terméke lenne. Valójában a polgári társadalom kialakulásával egyidejűleg megjelent lappiac mindenkor élénk érdeklődést tanúsított a cigányokhoz (és másokhoz) kapcsolható híres bűnesetek iránt, érzékelve, hogy az ilyen valós vagy kitalált történetek iránt fogékony a újságfogyasztó közönség. Összehasonlító történeti médiaelemzések híján csak a legutóbbi időszakra lehet pontosabb rálátásunk. Egyes vizsgálatok szerint a „cigánybűnözés” kifejezés¹ csak 2006 decemberétől kezdődően vált látványos politikai szlogenné, amikor a Jobbik – meglovagolva az olaszlisztkai gyilkosság keltette társadalmi felháborodást – elindította a ciganybunozes.com weboldalt, majd kampányszerűen birtokba vette nem pusztán magát a szót, hanem ahhoz kapcsolódóan a cigányok és nem cigányok együttélésének, illetve konfliktusának a témáját, és annak értelmezési lehetőségét is.²

Más vizsgálatok azt jelzik, hogy a „cigánybűnözés” kifejezés közvetlenül a rendszerváltás után még nem jelent meg a szélesebb nyilvánosságban, és nem képezte a politikai közbeszéd részét, miközben az 1970-80-as évek jogi-kriminológiai-rendőrségi nyelvben általánosan használatos volt, s ugyancsak megjelent bizonyos híradásokban és bűnügyi műsorokban is. Egy 2011-ben készült, több időszak összehasonlító elemzését célzó és a magyar többségi hírmédiára kiterjedő mintán készített vizsgálat is csak a korábbi – 1988-as, 1993-as, 1997-es és 2000-es mintán végzett – elemzések eredményeit tudta szem előtt tartani. Az adatok alapján a hírműfajok romaképét két kérdéskör uralta: a többségi politika és a bűnözés. Mindkét téma súlya a korábbi kutatások (már akkor is magas) arányaihoz képest a másfél-kétszeresére nőtt. Ez pedig azt sugallja, hogy a ro-

* egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

** A tanulmány része a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alap kutatás 2016–2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében folyó kutatásnak.

¹ Vö. BALÁZSI JÓZSEF ATTILA: *A cigány szó és származékai pejoratív kifejezésekben*. Magyar Nyelv, 2001. 3. p.

² JUHÁSZ ATTILA: *A „cigánybűnözés” mint az „igazság” szimbóluma*. AnBlok, 2010/4. vagy: uő: *A „cigánybűnözés” szó politikai karrierje*. Political Capital Blog, <http://www.politicalcapital.hu/blog/?p=1937578> (letöltve: 2015. 10. 11.)

mák akkor bírnak „hírtétkkel,” amikor a politikusok éppen róluk, illetve a nekik szánt programokról döntenek, vagy amikor bűnügyekben érintettek. A bűnözés tematikájának növekedése pedig – nem meglepő módon – elsősorban nem a roma áldozatokkal járó bűnesetek gyakoribb vagy nagyobb érzékenységgel történő bemutatásának a következménye, hanem éppen fordítva: a roma kriminalitás hangsúlyosabb ábrázolása volt.³ Ha azonban szélesebb történelmi idősíkon és differenciáltabb vizsgálati kontextusában történik a kérdés áttekintése, árnyaltabb képet kaphatunk.

A problémára autentikus választ adók köréből időben és kiemelt autoritása (szuverenitása) folytán természetesen az államot kell elsőként megemlíteni, illetve a modern társadalmak időszakában az ehhez felkapcsolódott politikum szereplőit, harmadikként pedig diszciplináris válaszaival az előbbiekhöz képest kissé lemaradva jelentkező tudományos kutatásokat.

II.

A migráció, vagyis elvándorlás egy területről, és beköltözés egy másik területre, része az emberi történelemnek. Az emberiség egy része folyamatosan úton van, és új területeket keres magának. Nyilvánvaló tehát, hogy a migrációt természetes jelenségnek tekintették az emberi történelem nagyobb részében. A középkori ember szinte állandóan úton volt, így a vándorlás nem is jelentett nagy változást sem az ő, sem szűkebb közössége életében. Történelmi leírások sokasága tekintette témájának az Európa útjait ellepő zarándokcsoportok, lovagok, vándorló diákok és céhlegények utazásait a koldusok, csavargók, vallásos fanatikusos vándorlásaival együtt. Amíg az államok határainak kialakulása – elsőként Nyugat-Európában – nem zárult le, a társadalmak viszonylag toleránsan viszonyultak a „vándor élethez,” az egyes csoportok kollektív vándorláshoz. Az immár megszilárdult állam azonban a területi egység megteremtése után az ország egyéneinek, közösségeinek települési állandósága iránti igényét is kifejezésre juttatta. Két állami funkció is kapcsolódott ehhez az igényhez. Az adókötelezettségek teljesítését csak állandó lakhely szerinti lakosoktól lehetett elvárni, illetve behajtani. Másrészt a központi állami akarat érvényesítése a letelepedési helyüket gyakran, autonóm módon változtató közösségek esetében komoly akadályokba ütközhetett. Azzal viszont, hogy lezárult a területi egység megteremtése a középkor végére és szükségessé vált a királyi hatalom vezetésével a közigazgatás és jogrendszer egységesítése, a rendi társadalom átforgalmazása, a hatóságok szemében gyanússá, és így üldözötté vált az ellenőrizetlen vándorlás. Azaz „a rendi képviselői monarchia centralizációs küzdelmeinek áldozata lett a cigányság.”⁴

A magyarok megjelenése is vándorlási folyamatokhoz, az egymás mellett élő, egymás mellé sodródó népek részeinek ötvöződéséhez, egyesüléséhez, egybeolvadásához köthető. A Kárpát-medencébe való érkezésig a magyar is jellegzetesen vándorló nép volt. Menekültként érkezett, a vándorlással, a meneküléssel, az idegenek befogadásával

³ BERNÁTH GÁBOR – MESSING VERA: *Szélre tolvaj. A roma közösségek többségi médiaképéről*. Médiakutató 2012. 1. p.

⁴ MEZEY BARNA – TAUBER ISTVÁN: *A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései*. Acta Facultatis Politico-Juridicae, Tom. XXIII. Bp. 1980. 216. p.

kapcsolatos tapasztalatai a honfoglalást, az államalapítást követő évszázadokban nemcsak hogy nem szakadtak meg, hanem tovább gyarapodtak.⁵ A királyi hatalom fokozatos megerősödését jelezte a magyarokkal együtt, majd az államalapítást követően, a 11-13. században érkező népcsoportok letelepítését, amelyek így fokozatosan beolvadtak a magyarságba. Ilyen csoportok voltak a magyarokkal érkezett török nyelvű kabarok, a Géza fejedelem testőrségét alkotó varég harcosok (vikingek), az országba később betelepült török nyelvű népek (besenyők, kunok), az indoiráni eredetű jászok (alánok), valamint a „böszörménynek” is nevezett izmaelita, vagyis muzulmán vallású, iráni eredetű kálizok, továbbá a franciák és olaszok, német és ruszin szórványok.⁶ Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy amikor a XIV. század elején a Balkán felől Magyarország területére ért az indiai eredetű cigányság,⁷ valamiképpen az ő vándorló életmódjukkal kapcsolatban születtek volna meg az ilyen jellegű regulák, még inkább félreértés lenne valamiféle diszkriminációt sejtteni ezen állami intézkedések mögött. Még a XVII. században is gyakoriak az Országgyűlésnek a „kóborló elemek” tárgyában hozott törvényei és igazán nem a „politikai korrektség” valamiféle premodern elvárásainak engedve nem nevesítették a cigányokat, hanem mert a szabályozni kívánt cselekményeket a „hullámzó lakosság”-hoz kapcsolta és tekintette valamely etnikai csoporthoz kötendőnek.⁸

A XVI–XVII. század magyar társadalmában a cigányság tulajdonképpen nem is szembevetendő etnikum. Együtt él a társadalom egyéb alsó rétegeivel, életmódjukat és szokásaikat elfogadták, nem kényszerítették őket ezek megváltoztatására. Büntetteiket éppúgy üldözte és büntette az igazságszolgáltató hatalom, mint bármelyik kóbor hajdúét vagy más betyárét. A gyökeres változást a Habsburgok XVIII. századi felvilágosult abszolutizmusa okozta.⁹ A Nyugat-Európában korábban kialakított szigorú letelepítési szabályok nyomán Maria Terézia húsz éven át sorra hozta a leginkább a kóbor cigányok bűnelkövetését megakadályozni szándékozó, de valójában a teljes cigány populációt évszázados hagyományainak elhagyására kényszerítő rendeleteit. Diszfunkcionálisnak is nevezhetők ezek a döntések. Az felvilágosult abszolutizmus „népboldogító” kényszere ugyanis azzal a nem várt következménnyel járt, hogy leginkább a cigányközösségek belső „törvénye”-nek, a „Kris”-nek szigorú alkalmazása megbomlott, így a belső szervezeti és viselkedési normák érvénytelenné válva demoralizálólag hatottak a közösségre.¹⁰

Ennek legfontosabb elemei: a földesurak befogadhatnak cigányokat, de kötelesek a kóborlást megakadályozni (1758); a törvényhatóságok kötelesek a cigányok letelepítéséről gondoskodni (1760); a „cigány” népvét el kell törölni,¹¹ a cigányokat fel kell

⁵ LÁSZLÓ GYULA: *Árpád népe*. Budapest, 2005, 28. p.

⁶ PAÁR ÁDÁM: „*Ki népei vagytok?*” Migráció a középkori Magyarországon I. <http://www.meltanyosság.hu/node/4636> 5. p. (letöltve: 2016. 03. 12.)

⁷ SZALAY BÉLA: *Cigánytörténeti adatok*. Etnographia 1914. 89. p.

⁸ Vö. FINKEY FERENC: *A csavargás, koldulás és iszákosság szabályozása kriminálpolitikai szempontból*. Jogállam, 1905. 4. p.

⁹ A cigányügyi szabályozásban – kevés kivétellel – olyan eszközöket-formákat alkalmaztak, amelyekről rendelkezni a belügyminisztériumnak volt joga és kötelessége. POMOGYI LÁSZLÓ: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Bp. 1995. 91–92. pp.

¹⁰ ERDŐS KAMILL: *Romani Kris*. Néprajzi Közlemények, 1959. 210. p.

¹¹ Mária Terézia elrendeli, hogy „új magyaroknak” kell ezentúl nevezni a cigányokat. Egy tanulmány megjegyzi: „valószínűleg e névnek megbélyegző jellege a mai értelemben ekkor még nem volt.” SZABÓ LÁSZLÓ: *Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban*. Jászkunság 1966. 3. 130. p.

venni a céhekbe és telket kell nekik adni, továbbá el kell tiltani őket a lótartástól (1761); a cigányokat be lehet sorozni katonának (1762); a cigányok öltözködésükben is kötelesek a környezetükhöz alkalmazkodni (1763); a cigányok nem kaphatnak útlevelet a földesuraktól (1766); a cigányokat össze kell írni és úrbéri szolgálatra kell kötelezni, a vajdai hivatalt el kell törölni és a lótartást el kell tiltani, a kóborlók kunyhóit le kell rombolni (1767); csak a letelepedett cigányoknak adhatnak a törvényhatóságok útlevelet (1769); a törvény-hatóságok félévenként kötelesek jelentést készíteni a cigányokról (1772); a cigányokat el kell tiltani a döghús evésétől, a lótartástól és a cigány nyelv használatától, csak a letelepedett cigányok foglalkozhatnak kovácsolással és zenéléssel, a gyerekeiket el kell venni és parasztokhoz kiadni, végül a papok kötelesek a cigánygyerekeket ingyen oktatni (1773); csak azok a cigányok köthetnek házasságot, akik igazolni tudják, hogy jobbágyok, mesteremberek, vagy valahol szolgálnak (1775); a cigánykatonákat nem lehet szabadságra bocsátani (1779).¹²

Történelmi vízvázalóknak is lehet tekinteni azt a további nem várt következményt, amely eredményeképpen a magyar történelem során először a 18. század második felében vált kritikussá a korábban békés, sőt a nyugat-európai állapotokhoz képest harmonikusnak mondható magyar-cigány együttélés. A hírhedt „honti emberevő-per” azonban olyan sztereotípiákat keltett életre, illetve erősített föl a cigánysággal kapcsolatban, amelyek bevésődtek a magyar társadalom korabeli diskurzusába és rendkívüli módon megnehezítették a cigányok beilleszkedését. Az ügy azzal kezdődött, hogy 1782-ben valóságos bünszövetkezetet lepleztek le Hont megyében, amely kifosztotta a viszokai mézszárszéket és a felsőalmási jegyző kamráját. Az őrizetbe vett személyek tagadták a vádat, de a megyei hatóság elkövette azt az első törvényteleniséget, hogy a vallomást erőszakkal próbálta kicsikarni a foglyokból, noha a kínzással való kényszervallatást 1776-ban Mária Terézia megtiltotta. A hatás nem maradt el, a foglyok beismerő vallomást tettek. Sőt, nemcsak lopásokat, betöréseket vallottak be, hanem egy emberölést is. Mivel hiábavaló maradt a kutatás az áldozat holtteste után, végül az egyik gyanúsított „bevallotta”, hogy áldozataik holttestét megsütötték és megették.¹³

Nem sokkal később, de az előbbi esettől függetlenül elfogtak egy cigányokból álló bünszövetkezetet, amelynek bandavezére kínzás hatására „bevallotta” az emberevés bűnét, majd hasonlóképpen cselekedtek társai is. Valamennyien azt vallották, hogy áldozataikat földarabolták, megfőzték és megették. A főzést állítólag az asszonyok végezték.¹⁴

A hiányos bizonyítékok ellenére negyvenegy halálos ítélettel végződő ügy médiaeseménnyé vált nemcsak Magyarországon, de egész Európa-szerte. A XVIII. század végére egyre kiterjedtebbé vált sajtópiac Hírmondói, Kurírjai nagy terjedelemben számoltak be az eseményről, arról is, ami nem is történt meg. A magyar néphagyományban a 18. századig ismeretlen volt a kannibalizmus vádja a cigányokkal szemben, itt ez tette különösen érdekessé a történetet, Nyugat-Európában viszont új elemmel gazdagította a cigány-nem cigány konfliktust: az irracionális, állati brutalitás vádjával.¹⁵ A cigányokat

¹² TÓTH PÉTER: *A magyarországi cigányok története a feudalizmus korában*. In: Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Bp., 2000. 7. p.; MORO MÁRIA ANNA: *Mária Terézia cigány-rendelete és a Baranyai megyei cigány-összeírások 1775–1779* Baranyai helytörténetírás 1978, 205–301 pp.

¹³ HAJDU LAJOS: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Bp., 1985., 120. p.

¹⁴ PUSKÁS PÉTER – VÉGH JÓZSEF: *Előítélet és vérpad*. Bp., 1998. 38. p.

¹⁵ A cigány kannibalizmus vádja már egy évszázaddal korábban, egy spanyolországi perben is fölmerült. i. m. 145. p.

ettől az esettől kezdve előszeretettel festették le rablókként, gyilkosokként, emberevőként. A kannibalizmus és a gyilkolásra való hajlam vádja még a 20. század elején is visszatérő motívumként szerepel a bűnügyi krónikákban. Az ügy kezelése, médiavisszhangja, a közvélemény reagálása valamint az állami, politikai szereplők itteni reakciói pedig szinte prognosztizálták mindazt, ami egy évszázaddal később az akkorra felerősödő antiszemitizmus kapcsán történni fog.¹⁶

Más vonatkozásban viszont az előítéletesség fokozódását az államvezetés tehetetlenségének tudták be: „a cigányügy politikai igazgatásának kritikai felfogását még eddig senki sem kísérelte meg. Az eddigi összes intézkedéseken vörös fonalként húzódik végig az ötletszerűség, és történetírói biztonsággal ki lehet mutatni, hogy egyik kormány a másik kezdeményezéséről mit sem tudott. Minden kormányférfi előlről kezdte a dolgot, kudarcot halmozott, és végre kialakult az a gyámoltalan vélemény, hogy a cigány fajt nem lehet letelepíteni.”¹⁷ A XX. század első felének történései arra is rámutattak, hogy az állami vezetés nem hogy nem kívánta csillapítani a cigánysággal szembeni fajelvű agressziót, hanem a maga intézményrendszerével mellé is áll. Az országgyűlési beszédek, a politikai megszólalások egyre inkább a cigányság „élősdí,” „bűnös,” „gyilkos” minősítésétől hangosak, s megoldásként sem az merül fel, hogy a cigányoknak munkaalkalmat kell biztosítani, hanem inkább a koncentrációs tábor.¹⁸

A cigánykérdés a két világháború közötti Magyarországon sosem volt olyan horde-rejű témája a közbeszédnek, mint a zsidókérdés. Bár idénymunkásként, vándoriparosként, kereskedőként vagy éppen muzsikusként sok tízezer roma kapott fontos szerepet a helyi közösségek életében, a többségi társadalom egy része rasszista előítéletekkel viseltetett a cigányokkal szemben. A Horthy-korszak cigánypolitikája sokban hasonlított a német helyzetre. A romaügy Magyarországon is közbiztonsági kérdésnek számított, a politikai elit alig törődött vele. A rendészeti fellépés itt is az ún. „kóbor cigányokra,” azaz vándorló, állandó munkával nem rendelkező romákra korlátozódott. A húszas években hazánkban is születtek új, cigányellenes rendeletek. 1928-tól évente kétszer előírt országos „cigányrazzia” keretében gyűjtötték össze a vándorcigányokat, majd kitoloncolták, vagy szigorított dologházakba zárták őket.¹⁹ Radikális javaslatokból Magyarországon sem volt hiány.

A deportálásokat 1944-ben már államtitkárként irányító *Endre László* a harmincas években még főszolgabíróként követelte, hogy a „bűnöző oláh-cigányokat” zárják koncentrációs táborokba, a férfiakat pedig sterilizálják. „A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni.”²⁰

¹⁶ KARSAI LÁSZLÓ: *A cigánykérdés Magyarországon: 1919–1945: út a cigány Holocausthoz*. Budapest, 1992. 197. p.

¹⁷ DÉRY GYULA. *A cigányok Európában. A cigányügy mai állásáról, tekintettel múltjára és jövőjére. Az európai államokban a cigányokra vonatkozólag kiadott parancsok, törvények, rendeletek és létesített telepítési kísérletek kimutatása, részben eredeti forrásokból*. Monográfia három részben. II. rész: A cigányok Magyarországon. Budapest, 1908. 9. p.

¹⁸ JEAN-PIERRE LIEGEOIS: *Kormányok és cigányok: a kirekesztéstől az asszimilációig*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, 2001. 67–69. pp.

¹⁹ A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről szóló 257.000/1928. B.M. számú körrendelet.

²⁰ ENDRE LÁSZLÓ: *A kóborcigány-kérdés rendezése*. Budapest, 1932, In: Mezey Barna i. m. 225. p.

A faji politika radikalizálódása az 1938-1941 között visszaszerzett területeken élő zsidókat és cigányokat is sújtotta, sőt az első deportálási elképzelések is itt fogalmazódtak meg. 1941-ben a visszafoglalt Délvidéken egy tábornok a betelepedett szerbek és zsidók mellett a cigányokat is távozásra szólította fel. Kárpátalja kormányzói biztosa a 18 ezer „hontalan” zsidó mellett cigányokat is deportáltatott Galíciába, ahol valószínűleg kivégezte őket az SS.²¹

A kétségkívül létező hasonlóságok mellett a magyar zsidók és cigányok sorsa jelentősen eltért. A zsidókkal ellentétben a romákat a háború alatt éppúgy besorozták katonának, mint a többi magyar állampolgárt. Míg Hitlerék többször követelték a magyar kormánytól a zsidók deportálását, addig a cigánykérdés napirendre sem került. A náci cigánypolitikájának következtetését jól jellemzi, hogy az 1944-ben a „végső megoldást” Magyarországon levezénylő Eichmann, nem foglalkozott a körülbelül 200 ezer fős magyar cigánysággal.²² Bár kisebb roma csoportok az internáló táborok deportálásakor már 1944 tavaszán Auschwitzba és Mauthausenbe kerültek, a „cigánykérdés” igazából csak 1944 nyarán vált fontossá. Augusztusban elrendelték 50-60 cigány munkásszázad felállítását, de a kontingenseket nem töltötték fel teljesen. Az intézkedés ismét elsősorban a vándorcigányokat sújtotta. Míg tavasszal gyakran a cigánytelepeken állították fel a gettókat a zsidóknak, most tucatnyi helyen a romák kerültek cigánygettóba. A Kárpátokban a honvédség létesített kényszermunkatáborokat a helyi roma lakosságnak.²³ A nyilas hatalomátvétel után megkezdődött a cigányság szervezett összegyűjtése. Az orosz előrenyomulás miatt ez főleg a nyugat-dunántúli megyékre korlátozódott. A legnagyobb gyűjtőközpont a komáromi ún. „Csillagerőd” volt, ahová több ezer magyar romát hurcoltak. Az itt fogva tartott nők, férfiak és gyerekek a nyári zsidó gettók borzalmait idéző körülmények között sínylődtek. Sokan belehaltak az éhezésbe és a bántalmazásba. A romaellenes akció nem a cigányság egészének fizikai megsemmisítésére irányult: Komáromban kiválogatták a munkaképeseket, a gyermekes anyákat, az öreg és beteg embereket hazaengedték, de sokszor 13-14 éves lányokat munkaképesnek nyilvánítva mégis visszatartottak. A kiválogatottak Dachaubá és Bergen-Belsenbe kerültek, ahol sokakat meggyilkoltak, mások embertelen áltudományos orvosi kísérletek áldozataivá váltak. Ravensbrückben különösen sok fiatal magyar roma lányt sterilizáltak. Magyarországon több helyen tömegkivégzésekre került sor. Csendőrök és nyilasok Szolgaegyházon, Nagyszalontán, Dobozon, Várpalotán, Lajoskomáromban és Lengyelben többszáz romát – köztük gyermekeket és nőket – gyilkoltak meg gépfegyverekkel és kézigránatokkal. A magyarországi roma holokauszt mintegy 5000 életet követelt. Az üldözöttek száma tízezrekben mérhető.²⁴

²¹ Idézi SZITA SZABOLCS: *Cigányellenes politika a Horthy-korszakban. Fajnémesítéssel a keveredés ellen.* Hetek 2001. 03. 03. 3. p.

²² FINGS, K. – H. HEUSS – F. SPARING: *Szintik és romák a náci rendszer idején. A „fajelmélettől” a lágerekig.* Budapest, 2001. 253. p.

²³ BÁRSONY JÁNOS – DARÓCZI ÁGNES (szerk.): *Pharrajimos I–II. A romák sorsa a náciizmus idején.* L'Harmattan Kiadó, 2005, 214. p.

²⁴ PURCSI BARNA GYULA: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása.” Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Debrecen 2004.

„Felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve történetének mélypontján állott.”²⁵ Kemény István magyarázata szerint a két világháború között a régi foglalkozások eltűnése rohamossá vált, a válságokkal tarkított technikai-társadalmi fejlődéssel egyre kevésbé tudtak lépést tartani a cigányok. Így anyagi-szociális-kulturális leszakadásuk a többségi társadalomtól rohamos ütemben gyorsult. Ugyanakkor a háború vége a cigányok számára mindenekelőtt az életben maradást, a megsemmisítéstől való megmenekülést jelentette. Az 1947–48-ig tartó demokratikus időszak nagymértékben megváltoztatta a cigányságnak az egész társadalommal való viszonyát. Az 1944 előtti tekintélyelvű rendszer nem ismerte el egyenjogúnak a cigányokat, a demokrácia viszont az egyenjogúság elvét hirdette meg. Az újonnan létrejött – és a csendőrség szerepét vidéken felváltó – rendőrség ugyan a politikai harc eszközüvé vált,²⁶ de a faji vagy etnikai megkülönböztetés tiltott volt számára, személyi állománya miatt pedig társadalmi téren alapvetően szegénypárti volt. Gazdasági téren viszont rontotta a cigányság helyzetét a nagybirtokok felosztása, mivel ez munkaalkalmak elvesztését jelentette számukra. Kimaradtak a földreformból, noha azelőtt megélhetésük jelentős részben a mezőgazdaságban végzett munkából származott. A menekültként vagy deportáltként hazatért cigányok lerombolt, kifosztott kunyhókat találhattak, megsegítésükre nem indult intézményes segélyakció, kárpótlásra sehonnán nem számíthattak.²⁷

A Magyar Kommunista Pártnak a cigánykérdésre vonatkozó ideológiai megfontolásait Kálmán András tolmácsolta a nyilvánosság számára.²⁸ Írásából kiderül, hogy problémát csak azok a cigányok jelentenek, akik a falun önálló egységbe tömörülve alkalmi keresetből, rendszeres munka nélkül tartják fenn magukat. Egy részük ugyanis gyakran változtatja lakhelyét: „vándorcigány.” A cikk írója nem kíván vitába szállni azzal a még igen elterjedt „reakciós felfogással,” hogy a cigányokkal való nehézségeket a cigányok veleszületett rossz faji tulajdonságai („hajlam a munkakerülésre, a bűnözésre, stb.”) okozzák, mert a tárgyilagos szemlélő előtt kétségtelen, hogy „a nem asszimilált cigányság problémája *nemzetiségi kérdés*.” Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvében önálló csoportot alkot. A nem asszimilált cigányság nagyjából a *lumpenproletáriátushoz tartozik*.

A földosztásból való kimaradásukat azzal magyarázza a szerző, hogy a demokratikus földreform alkalmával a cigányok úgyszólván sehol sem jelentkeztek mint földigénylők, pedig kaphattak volna birtokot. Ugyanakkor úgy véli, hogy erre nem is lett volna szükségük, hiszen *a nem-asszimilált cigányság legjobbjai határozottan a városokban látják a kiutat*. A központi irányításnak, elsősorban a szakszervezeteknek fokozatos kiválasztás és áttelepítés útján elő kellene segíteniük a cigányság legmegfelelőbb rétegeinek bekapcsolódását *a nagyipari munkába*. Ilyen módon kifejlődne egy szervezett réteg, amely az egész cigányság vezetését elvállalná.

²⁵ KEMÉNY ISTVÁN: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, 50. p.

²⁶ PALASIK MÁRTA: *A politikai rendőrség háború utáni megszervezése*. In: Gyarmati György: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Budapest, 2000. 50. p.

²⁷ BERNÁTH GÁBOR (szerk.): *Porrajmos. Roma Holocaust túlélők emlékeznek*. Budapest, 2000. 23–27. pp.

²⁸ KÁLMÁN ANDRÁS: *A magyar cigányok problémája*. Társadalmi Szemle 1946/8–9. 656. p.

Arról nincs információ, hogy a párt felső köreibben miként reagáltak *Kálmán András* cikkére, de az biztos, hogy a szovjet helyzet téves ismerete több esetben hibás következtetésekre indította a szerzőt, mindenekelőtt a cigányság nemzetiségi mivolta kapcsán.²⁹

A polgárháború és a hadikommunizmus befejeztével a cigányokat – lenini alapon – valóban „nemzeti kisebbségnek” tekintették és az 1925 nyarán államilag alapított Összoroszági Cigányunióba kívánták beolvasztani ezt az etnikai csoportot, sőt, még egy cigány állam létrehozásáról is szó esett. Az Unió befolyása azonban gyakorlatilag csak Moszkvára terjedt ki, ahol öt orosz-cigány nyelvű iskola és még egy cigányrádió is működött.

1928 februárjában egy váratlanul megjelent rendelet mégis feloszlatta az Összoroszági Cigányuniót és a párt új koncepciója immár nem a nemzeti önállóságot, hanem a cigányság integrációját írta elő. Az 1931-ben létrejött Moszkvai Cigányszínház is a „letelepedett életmódra” kívánt ösztönözni – immár orosz nyelven, miközben a cigány nyelvű tanintézeteket is felszámolták.³⁰ 1933. június 28-tól július 3-ig 5470 moszkvai cigányt tartóztatnak le, és deportálnak szibériai „munkafalvakba.” A deportáltak kétharmada egy hónap alatt elpusztult.³¹ A nemzeti identitású cigányság koncepciója ezzel végleg lekerült a napirendről.

Ehhez képest tűnt „egyéni véleménynek” a Kálmán András-cikkben a nem asszimilált cigányok számára megoldásként kínált nemzetiségi státus. Az ötvenes évek végétől a hivatalos magyar politika egyre nyíltabban károsnak nevezte e gondolatot, illetve azt hangsúlyozta – teljes összhangban a többi szocialista ország álláspontjával –, hogy a cigányság nem képez önálló nemzetiséget.

A magyar pártállami rendszer cigánypolitikájának legfurcsább sajátossága az volt, hogy tulajdonképpen nem is létezett. Több mint másfél évtizeden keresztül nem volt érdemi mondanivalója az ország vezetésének erről a gyorsan romló, periférikus helyzetű rétegnek a felemeléséről. A Magyar Kommunista Pártja, majd 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja, illetve 1956 utáni utódja, a Magyar Szocialista Munkáspárt egyetlen magas rangú testülete – Központi Vezetőség/Központi Bizottság, Politikai Bizottság, Titkárság – nem hozott stratégiai döntést a cigányság helyzetével kapcsolatban, sőt egyetlen ilyen jellegű kérdést nem is tűzött a napirendjére, egészen 1961-ig. A jogtörténeti előzményeket ismerve ez nem is nagyon meglepő. Ahogyan a Habsburgok abszolutisztikus hatalomgyakorlása során az ilyen természetű problémákat az állami szervek belügyi, közrendvédelmi, rendészeti, közigazgatási, adminisztratív és titkosszolgálati feladatainak tekintették, miért lenne ettől eltérő a szereposztás a proletárdiktatúra abszolút hatalmi struktúrája esetében. Így ha meg szeretnénk tudni valamit a pártállami korszak cigánypolitikájáról, jó eséllyel a belügyi szervek intézkedéseit kell figyelemmel kísérnünk.

Ennek a korszaknak a hírhedt terméke a Belügyminisztérium által rendszeresített „fekete igazolványok” intézménye is. Formailag a személyi igazolványok bevezetésének eljárási rendjéhez kapcsolódott, ám mégis tipikusan pártállami eredetű diszkrimináció fejeződött ki benne. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Adminisztrá-

²⁹ Az írást egyes szerzők hajlamosak voltak a kommunista cigánypolitika szempontjából atipikusnak tekinteni, mivel nemzetiségként írta le a népcsoportot. APOR PÉTER: *Cigányok tere: kísérlet a kommunista romapolitika közép-kelet-európai összehasonlító értelmezésére*, 1945–1961. AETAS 2009. 2. 74. p.

³⁰ SCHIFFER JÁNOS – DOBOS JÁNOS: *A cigánylakossággal kapcsolatos problémák a Szovjetunióban*. Belügyi Szemle 1963/3, 68–69. pp.

³¹ COURTOIS, STÉPHANE et al.: *A kommunizmus fekete könyve*. Bp., 2000, 183–184. pp.

tív Osztálya és a BM közösen tett javaslatot a Titkárság 1952. november 5-i ülésén a személyi igazolvány bevezetésére.³² A Titkárság elfogadta a javaslatot, azzal a megjegyzéssel, hogy meg kell vizsgálni a szovjet tapasztalatokat és az igazolványok kiadását egy éven belül meg kell oldani. Az Adminisztratív Osztály és a Belügyminisztérium közös javaslata arra is felhívta a figyelmet, hogy a személyi igazolvány bevezetése megkönnyítené az Államvédelmi Hatóság és a rendőrség munkáját is az „imperialista ügynökök és az osztályellenség, általában a politikai és gazdasági bűnözők ellen. Hangsúlyozták azt is, hogy a személyi igazolvány a „nép államához való tartozás egyik kifejezője.” Különleges igazolvány kiadását helyezték kilátásba a Néphadsereg tisztjei és tiszthelyettesei, az Államvédelmi Hatóság és a Rendőrség személyi állományába tartozóknak. „Fekete igazolványról” sem a Titkárság, sem a Politikai Bizottság, sem a Minisztertanács ülésén nem esett szó.

Ettől függetlenül, vagy éppen ennek ellenére a Belügyminisztérium 1955. június 17-i kollégiumi értekezlete³³ úgy döntött, hogy a „kóbor cigányok” számára speciális igazolványokat ad ki. A kollégium ülésén a Jelentés a személyi igazolványok kiosztásának befejezéséről a 2. napirendi pontban szerepelt. Az előterjesztő *Pőcze Tibor* miniszterhelyettes a Jelentés 3. pontjában javasolta, hogy biztosítani kell a kóbor cigányoknak egy évig érvényes, ideiglenes személyi igazolvánnyal való ellátását.³⁴ *Piros László* belügyminiszter elvileg egyetértett a javaslattal, de hozzátette, hogy „ennek formáját még külön meg kell nézni.”³⁵ A meghozott határozat szerint „a kóbor cigányok igazolvánnyal való ellátására az Országos Rendőrkapitányság készítsen javaslatot és terjessze a miniszter elvtárs elé.”³⁶

De hogy mégsem a pártközpont eszmei jóváhagyása nélkül született a „kóbor” igazolványok ötlete azt *Czinege Lajos*, a párt Adminisztrációs Osztálya akkori vezetőjének egyetértő átirata is jelzi: „a cigányság nagyobb része lényegében a társadalom perifériáján él, illetve gyakran élőködik. Rendszeres munkát nagy többségük nem végez, egy részük a hagyományos cigányfoglalkozásokat űzi.”³⁷

A kóbor és munkakerülő életmódot folytató személyek személyi igazolvánnyal való ellátásáról intézkedő *Pőcze Tibor* miniszterhelyettes által szám és dátum nélkül kiadott utasítás végül a Rendőrségi utasítások tára 1955. évi 7. számában jelent meg. Ezeket a formájukban és tartalmukban is eltérő személyi igazolványokat, amelyek a kóbor cigányok számára készültek, fekete borítóval látták el, a szokásos bordó fedél helyett. A végrehajtásba bevont helyi tanácsi apparátus meglehetősen szabadon dönthetett abban a kérdésben, kit tekintenek kóbor cigánynak. Mindenesetre 20–25 ezer „fekete igazolvány” kiosztására került sor,³⁸ más adatok szerint viszont a hivatalos szemlélet koncep-

³² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 217. ő. e.

³³ KAJÁRI ERZSÉBET (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. II. Az 1955. április 13. és 1955. december 9. közötti ülések.* Budapest 2005. 589–638. pp.

³⁴ I. m. 611. p.

³⁵ I. m. 614. p.

³⁶ I. m. 613. p.

³⁷ MAJTÉNYI GYÖRGY: *Diskurzusok és cigánypolitikák: romák az államszocializmusban.* Kisebbségkutatás, 2008/3, 462. p.

³⁸ PURCSI 2004, 258. p.

ciós alapon kriminalizálta és potenciális bűnözőnek minősítette a cigányság 70 százalékát, 140 ezer embert.³⁹

Egy – nem csak cigány vonatkozásban, de diktatúrába dermedt ország egészét figyelembe véve is – kivételes kezdeményezés hívta fel a figyelmet a „fekete igazolvány” diszkriminatív jellegére. Az iniciatíva az első cigány származású értelmiségi nő, az első cigány származású politikusként számon tartott *László Mária* nevéhez fűződik. Már 1947-től kapcsolatot keresett a különböző minisztériumokkal, pártfunkcionáriusokkal, ugyanis elkészítette a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének Alapszabályát, amelyben megfogalmazta a hazai cigányság fejlődésbe való bekapcsolásának módját. Mint írta: „Bár a legnagyobb létszámú népcsoport vagyunk, s bár alkotmányunk 49. §-a kimondja a nemzetiségek nyelvének hivatalos használatát, úgy az oktatásban, mint a hivatalos használatban, miután a cigányokról sehol sem esik szó, kiestünk a haladás hivatalosan biztosított menetrendjéből, véletlen szerencsétől, jó szándékú emberektől függ sorsunk, de komplikációk kivizsgálásánál az előítéletek zöme teljes erővel sújt le ránk. Ez mint szomorú tragédia nyilvánul meg életünkben, s belőle, ha kormányzatunk nem segít nincs emberi felemelkedés.”⁴⁰

A feliratot elküldte több minisztériumi tárcához is, de ezek illetékesség hiányában kérését elutasítják, ám 1955-ben a Minisztertanács mégis foglalkozni kezd az ügygel. Mintegy két évi mérlegelés után a Minisztertanács (már a Kádár-kormány) úgy döntött, hogy támogatja a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének megalakulását.⁴¹ A „népi kezdeményezés” így páratlan sikert hozott a „civil szférának,” *László Mária* beadványát ugyanis 161 értelmiségi támogatta aláírásával, valamint Pánd község cigánytelepének 280 lakója fejezte ki egyetértését. A Szövetség működését az 1961-es „cigányhatározat” zárta le, amely egyértelművé tette: a hatalom nem tekinti nemzetiiségnek a cigány közösséget.⁴²

Témánk szempontjából azonban érdekesebb, hogy *László Mária* a Belügyminisztériumhoz is írt levelet, amelyben megfogalmazta aggályait a fekete személyi igazolvány kirekesztő voltával kapcsolatosan. Kérte a belügyi szerveket, hogy a „cigány embereket ne alázzák meg, azzal, hogy még személyi igazolvány színe is a másságukra utal.”⁴³ Beadványa válasz nélkül maradt.

A nevezetes 1961. június 20-i Politikai Bizottsági határozat jelentősége mindenekeelőtt abban áll, hogy a második világháború óta először foglalkozott a legfelső politikai vezetés koncepcióként a cigányság kérdéseivel.⁴⁴ A politikai felfogás pedig eljutott a „vitatható réteg” fogalomtól az „etnO-kulturális csoport” kategóriájáig és a továbbiak-

³⁹ PURCSI BARNA GYULA: *Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarorszáján?* Beszélő. 2001/6. 34. p.

⁴⁰ LÁSZLÓ MÁRIA: *Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához, a Magyarországon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában.* In: Menyhért Ildikó: *100 éve született – László Mária az első cigány származású értelmiségi nő és politikus.* C-Press 2009-11-25. <http://c-press.hu/200911256127/belfold/100-eve-szuletett-laszlo-maria-az-első-cigany-szarmazasu-ertelmisegi-no-es-politikus.html> (letöltve: 2014. 07. 12.)

⁴¹ DARÓCZI ÁGNES: *Mivé lettünk? Roma kulturális mozgalom az emancipációért.* Új Ifjúsági Szemle 2006/2, 51–57. p.

⁴² SÁGHY ERNA: *Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961.* Regio 1999/1. 31. p.

⁴³ MENYHÉRT i.m.

⁴⁴ A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. MSZMP Politikai Bizottság 1961. június 20. MNL OL M-KS 288. f. 5/233. ő. e.

ban rendszeressé vált a helyzet elemzése. Az állami-politikai intézményrendszer egészére nézve lesz hosszabb távon is feladatkielölő következménye a cigány népesség itt elfogadott kategorizálásának.

Az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjeként az előterjesztést prezentáló *Orbán László* a kétezerszáz cigánytelepen élő és kétszázezerre becsült magyarországi cigány-életmódjuk és társadalmi beilleszkedése alapján három csoportra osztotta:

- a) A „beilleszkedettek”: azok, akik a lakosság általános életszínvonalán élnek, felhagytak a „cigány életformával” – a cigány lakosság 30%-át sorolja ide.
- b) A „beilleszkedésben lévők”: a cigányság további 30%-a, telepeken, falvak és városok határában élők. Alkalmi munkából tartják fenn magukat, kulturális színvonaluk igen alacsony.
- c) A „be nem illeszkedett cigányok”: azon cigányok közösségét sorolja ide, akiknek egyáltalán nincs munkaviszonyuk, munkakerülökként tartják számon, vándorolnak, „a társadalom terhére élőködnek.” A cigányság 40%-át veszi ide.

Az elfogadott határozat feladatokat fogalmaz meg a legkülönbözőbb állami területek vezetői számára is. Ezek emlékezetes közös nevezője Kádári kijelentés volt: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek,”⁴⁵ amivel az egyedülként legalizált Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetség felett is kimondta a halálos ítéletet.⁴⁶

A Belügyminisztérium azonban nem csak a határozat végrehajtásában,⁴⁷ de annak előkészítésében is jelentős szerepet játszott. A BM javaslatában fontos szerepet játszott az Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztályának előterjesztése, amely a „Javaslat a kóbor és félkóbor cigányszemélyek letelepítésére” címet viselte. A javaslat a magyarországi cigány lakosságot három kategóriába sorolta: „a szocializmus építésébe már beilleszkedett,” a „beilleszkedésben lévő” és a „még be nem illeszkedettek csoportjába.”⁴⁸ Tulajdonképpen ezt a koncepciót vette át a Politikai Bizottság és emelte 1961-ben határozattá. A kóbor cigányok összeírásának javaslatát azonban – bár bekerült az 1961-es párthatározat előterjesztésébe – a PB vitáján elvetették. A „vita” voltaképpen annyiból állt, hogy *Kádár* egyedül értékelte az előterjesztést. A cigányok összeírására és „különleges bejegyzésére” tett fenti javaslatot azzal utasította el, hogy azok „éppen azért kóborcigányok, mert nem tudják nyilvántartani őket.”⁴⁹ Nem kizárt, hogy *Kádár* érzé-

⁴⁵ „Magyarországon a cigányság nem »nemzetiség«, kisebbségi jogai nincsenek. Hogy ez így van, abban az a vélhető politikai szándék fejeződik ki, hogy ne teremtsünk lehetőséget a cigánykérdés nemzeti aspektusainak előtérbe kerüléséhez. E struccpolitika – amellet, hogy nyilvánvaló jogcsorbitást jelent – két nyilvánvalóan negatív következménnyel jár: cigányságunknak mint cigányságnak semmiféle érdekképviseleti intézménye, fóruma nincsen és nem lehet – s ha helyzetének átértékelésével etnika, nemzeti közösségét keresi, ezt csakis informális szinten, intézményes kereteken kívül teheti és fogja tenni, e körülmény pedig külön is kiemeli a közösségkeresésben a szembenállás felhangjait”. – kommentálta a döntést CSALOG ZSOLT: *A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt*. In: Bibó-émlékkönyv II. Budapest – Bern, 1991. 305. p.

⁴⁶ MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene*. II. Pécs. 2009. 311. p.

⁴⁷ Jelentés a Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozata alapján a cigánylakosság körében végzett rendőri munkáról. 1962. szeptember 17. BM. II/I.2, osztály 10-62/13/1962. Közli KOZÁRY ANDREA: *Jelentés „a cigány lakosság körében végzett rendőri munkáról.”* *Múltunk* 2008/4. 266–274. pp.

⁴⁸ BM Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztály. Javaslat a kóbor és félkóbor cigányszemélyek letelepítésére. Kelt: 1961. március 11. Aláírás: dr. Horváth János r. alezr. osztályvezető.

⁴⁹ MNL OL M_KS 228.f. 5/233. öe.

kelte a javaslat mögött felsejlő, akár az országon túlra is eljutó botrányt. A cigányok felmérését akkorra már a Munkaügyi és a Művelődésügyi Minisztérium kérdőíves módszerrel, illetve a tanácsi jelentések elemzésével elvégezte, igyekezve az összeírásnak még a látszatát is elkerülni.⁵⁰

A fekete személyi igazolványok – évenkénti megújítási kötelezettséggel – több mint öt éven keresztül érvényben maradtak. Az ORFK Igazgatásrendészeti Osztálya 1962. január 5-én jelentette, hogy az ilyen típusú igazolványokat 1961 első negyedében az általános személyi igazolvány-cserék keretében megszüntették: „A helyes munkaszervezés eredményezte, hogy kb. 200 000 állampolgár lejárt személyi igazolványának kicserélése határidőre megtörtént. A kóbor személyek részére rendszeresített BZ [az ún. fekete] ideiglenes személyi igazolványok kicserélése még az év első negyedében megtörtént. Ezzel megszüntették az állampolgárok ilyen vonatkozásban történő faji megkülönböztetését.”⁵¹

III.

A cigánybűnözés/”cigánybűnözés” körüli viták, elemzések, okfejtések tulajdonképpen az 1961-es párthatározattal kezdődtek. Az 1961-es határozat miközben lezárni látszott a „feketeigazolvány” szimbolizálta, nyílt diszkriminációval járó fegyelmező-büntető belügyi korszakot, egyben megnyitotta a kaput a „cigánybűnözés” köré szerveződött nagyrészt szakmai-tudományos polémia mindmáig tartó időszakára előtt. Ennek monografikus igényű feldolgozása még várat magára. A diskurzus terjedelmének és mélységének érzékeltetésére elég a főként Belügyi Szemle hasábjain zajló vita néhány fontosabb publikációjára utalni.⁵²

⁵⁰ PURCSI 2001, 36. p.

⁵¹ BM Központi Irattár. BM II. Főcsoport. f. ORFK Ig.r.o. 1962. /szn./ BM Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti osztály. Jelentés. Kelt: Budapest, 1962. január 5. Tárgy: Az igazgatásrendészeti szervek 1961. évben végzett munkája. Aláírás: dr. Horváth János r. alezr. osztályvezető.

⁵² BALOGH S.: *Kultúra, szubkultúra, bűnözés*. In: Kriminológiai Közlemények 1993. 47. 73–9. pp.; BÁRSONY J.: *A készülő kisebbségi törvény és a cigány kisebbség*. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő 1993/2. 206–209. pp.; BOLYAI J.: *A rendőrség és a kisebbségek*. In: Főiskolai Figyelő 1996/1, 30–45. pp.; *A cigány bűnözésről*. Az OKKRI értesítője, 25. Budapest, 1982.; CSEPELI GY.: *A kisebbségek diszkriminációmentes észlelésének esélyei*. In: Főiskolai Figyelő 1996/1, 9–15. pp.; CSEPELI GY. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M.: *Szertelen módszerek*. In: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához. Budapest, 1997. 130–172. pp.; CSIRE – BERKES: *A cigány önkéntes rendőri csoport tevékenysége Hajdú-Bihar-megyében*. Belügyi Szemle 1989/10, 36–38. pp.; CSORBA Z.: *Kisebbségek és emberi jogok a hivatalos szervek gyakorlatában*. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő 1993/2, 210–215. pp.; DÁNOS V.: *A fővárosi bűnözés szervezetsége*. Belügyi Szemle 1987/6, 35–40. pp.; DÁVID G.–TAUBER I.–VIGH J.: *A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései*. Budapest, 1984. DÉNES S.–TAUBER I.–TÓTH L.: *A fiatalkori bűnözés és a 80-as évek társadalma*. Belügyi Szemle 1987/3. 7–17. pp.; DÉNES S.–TAUBER I.–TÓTH L.: *A fiatalkori bűnözést meghatározó makrostrukturális ellentmondások*. Belügyi Szemle 1987/6. 19–26. pp.; FENYVESI CS.: *A nemi bűncselekmények sértetti jellemzői egy pécsi vizsgálat tükrében*. Belügyi Szemle 1988/11. 36–39. pp.; FINSZTER G.: *A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében*. Főiskolai Figyelő 1996/1, 46–52. pp.; GARAMVÖLGYI L.: *A fiatalkori cigánybűnözés megelőzésének problémáiról*. Belügyi Szemle 1988/7, 13–17. pp.; GÖNCZÖL K.: *A hátrányos helyzet és a bűnözés*. Valóság 1982/8.; GÖNCZÖL K.: *A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója*. Kriminológiai Közlemények 1986/11, 4–36. pp.; GÖNCZÖL K.: *Bűnös szegények*. Budapest, 1991.; GÖNCZÖL K.: *A bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában*. Magyar Jog 1991/11, 646–652. pp.; GYÚRÓ I.: A

Mindehhez csupán jelzésértékű adalékként dokumentáljuk röviden azt az egyszerre politika, jogi, morális és sajtóvitát, amelynek az állami, bírósági, a politikai, a tudományos és a kulturális élethez kapcsolódó szereplői az ismertetett vitában mintegy esszenciáját nyújtják mindazoknak a bizonyítékoknak és cáfolatoknak, érveknek és tagadásoknak, amelyek az elmúlt fél évszázad „cigánybűnözés”-vitáiban felhalmozódtak.

Azt még nem lehetett tudni, hogy az 1988-as ünnepi könyvhét legkelendőbb áruja Moldova György „Bűn az élet” című kötete lesz-e, de a Magyar Nemzet napilapban és a Rakéta Könyvújságban megjelent előzetes közlések nyomán már az év eleje óta heves vita dúlt a könyv körül a sajtóban, a kulturális életben, de a nyilvánosságtól ekkor még elzárt politikai szférában is. Értelmiségiek csatlakoztak a Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ március 18-i keltezésű tiltakozó leveléhez,⁵³ melynek tényéről azonban az újságot olvasó – a kor közléspolitikájának megfelelően – csak a könyvet megjelentetni kívánó Magvető Könyvkiadó igazgatója, *Jovánovics Miklós* Magyar Hírlap-beli visszautasításából tudhatott, miszerint a Zsigó tiltakozás „illetéktelen.”

A tiltakozó levéllel a könyvrészletek publikálásának kezdetekor *Zsigó Jenő*, a Módszertani Központ igazgatójaként fordult az Országgyűlés elnökéhez, valamint az Alkotmánybíróság Kádár-féle imitációjaként 1984 óta működő Alkotmányjogi Tanácshoz. Zsigó az alkotmányra hivatkozva nevezte társadalomellenes magatartásnak a cigány etnikum hátrányos megkülönböztetését, a cigányság előítéletes kezelését, illetve a bűnözés etnikumhoz kötését. Ezért az érintett kisebbség nevében kollektív tiltakozást jelentett be Moldova

társadalmi beilleszkedés zavarai kialakulásának sajátosságai Szabolcs-Szatmár megyében. Kriminológiai Közlemények 1990/34-35-36. 5–16. pp.; HAVAS GÁBOR: *A cigányság és a területi hátrányok.* Rendőrtiszt Főiskola Főiskolai Figyelő 1993/2, 195–199. pp.; MILTÉNYI L.: *A társadalmi beilleszkedési zavarok kulturális háttere.* Kriminológiai Közlemények 1990/34-35-36. 49–67. pp.; MÜNNICH I. – MOKSONY F. (Szerk.): *Devianciák Magyarországon.* Budapest, 1994.; NOSZKAI G.: *A rendőrség és cigányság 1990 előtt és után.* Rendőrtiszt Főiskola Főiskolai Figyelő 1993/2. 200–205. pp.; PALÁSTI S.: *A diszkrimináció természete. A kisebbségek jogainak védelme a magyar jogrendszerben.* Társadalmi Szemle 1998/5, 67–77. pp.; PÓCZIK SZ.: *Cigányság, nyomorúság, bűnözés.* Népszabadság, 1996. szeptember 28. 17–18. pp.; PÓCZIK SZ.: *Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok.* Belügyi Szemle 1997/6, 5–11. p.; PÓCZIK SZ.: *Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltás kori Magyarországon.* In: IRK FERENC (szerk.): *Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német kriminológiai szimpózium.* Budapest, 1995. augusztus 20–25. Budapest, 1997. 203–210. pp.; RASKÓ G.: *A cigánybűnözésről: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok.* Budapest, 1982. 5–58. pp.; SÁRKÁNY I. – TAUBER L.: *Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon.* Rendőrtiszt Főiskola, Főiskolai Figyelő, 1994/4. 447–469. pp.; SZIKINGER L.: *Rendőrség a demokratikus jogállamban.* Mozgó Világ, 1998/7, 19–28. pp.; *Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról 1983–1987: A legfőbb ügyész titkársága.* Budapest, 1988.; TARJÁN G.: *Szolgálunk és (elő)ítélkezünk?* Főiskolai Figyelő 1996/1, 16–29. pp.; TAUBER L.: *A cigánybűnözés kriminológiai problémái.* Rendőrtiszt Főiskolai Figyelő, Budapest, 1982.; TAUBER, L.: *Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák.* Rendőrtiszt Főiskola Főiskolai Figyelő 1993/2, 192–194. pp.; TAUBER L.: *Kultúra – Társadalmi változások – Bűnözés.* Kriminológiai Közlemények, 1993. 47. 50–72. pp.; VABRIK L.: *A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről.* Kriminológiai Közlemények 1985/5, 69–80. pp.; VAVRÓ I.: *A cigánybűnözés vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseiről.* Belügyi Szemle 1984/2. 65–68. pp.; VIGH J. – TAUBER I. – MODÁCSI I.: *A hátrányos helyzet és a bűnözés kapcsolata.* Budapest, 1988.

⁵³ A feltárt és itt közölt iratok mindegyike eredetileg az Alkotmánybíróság irattárából, az Alkotmányjogi Tanács/1988. 0/AT/46/88. sz. dossziéból származnak. Az iratállomány időközben átkerült a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltér V. Osztály 2. sz. referencia XVIII. 9-a jelzetű fondjába. A Tauber-jelentés teljes szövegét lásd: Révész Béla: A „cigánybűnözés” popularizálódása. Élet és Irodalom 2009. 9. sz.

György „Bűn az élet...” című, „előítéleteket keltő és erősítő” cikksorozatának megjelentetése ellen (a közbeszéd is ekkoriban kezdte megtanulni a „cigánybűnözés” kifejezést).

A levél a továbbiakban megállapította: „A legfontosabbról sem értesülnek az olvasók: a hátrányos helyzetű kisebbség sorsa elsősorban a befogadó többség akaratától függ. Nem a cigányok tehetnek arról, hogy 80%-uk hátrányos települési környezetben, rossz lakásviszonyok között él, hogy 75%-uk segéd- vagy betanított munkás, hogy gyermekeik 50%-a nem végzi el 16 éves koráig az általános iskolát. Ennek megfelelően meghatározott a cigányság esélye, pontosabban esélytelensége a tudáshoz, a munkához, a garantált létminimumhoz, az egészséges élethez. Sok ezer cigány szorult ki napjainkban a munkahelyekről, és várhatóan még sokkal többen kerülnek hasonló helyzetbe. A létbizonytalanság tízezreket érint. Ilyen körülmények között a cigányság bűnözőként való megbélyegzése peremhelyzetük erősödését és leszakadásuk fokozódását eredményezi. Kiöli a befogadó többségből a közös sors- és felelősségvállalás érzését, és lehetlenné teszi a szolidaritás kialakulását.”

Érdemi válasz sehonnan nem kapott. Végül az 1988. március 18-i keltezésű levélre *Sarlós István*, az Országgyűlés elnöke közel másfél hónap elteltével reagált. Megnyugtatta a levélírókat, hogy az Országgyűlés elhatározta: nemzetiségi törvényt alkot, melynek során azon lesznek, hogy „a törvény sokoldalúan biztosítsa a hazánkban élő nemzetiségek és etnikumok jogainak érvényesülését.” További hat hét múlva *Korom Mihály*, az Alkotmányjogi Tanács elnöke is véleményt nyilvánított. Egyebek mellett kijelentette, hogy „sem az Alkotmányjogi Tanács, sem én személy szerint nem értünk egyet a cigányság, mint etnikum elleni hangulatkeltéssel,” ugyanakkor „az Alkotmányjogi Tanács nem vizsgálhatja azt, hogy az alaptörvény, vagy más jogszabályok miként valósulnak meg az életben.” A sokat ígérő nemzetiségi törvény meghozatalán túl *Korom Mihály* a sajtó nélkülözhetetlen szerepére is felhívta a figyelmet: az önök csoportjának is van lehetősége a sajtó útján kifejteni véleményüket a cigányságot ért igazságtalan általánosítások, vagy hangulatkeltő ellenszenvet erősítő írások kapcsán – írta –, majd demokratikus gesztust gyakorolva hozzátette – „ha az adott ügyben ezt már megtették, akkor elnézésüket kérem.”

Az Alkotmányjogi Tanács elnöke pártállami módon a teljes levelezést elküldte a belügyminisztériumba *Gál Zoltán* miniszterhelyettesnek, no meg a pártközpontba, *Knopp András*nak is. Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály helyettes vezetője jelezte Koromnak, hogy „elolvasása után majd megbeszéljük a teendőket.” A megbeszélés eredményéről nincs további információ, azt viszont tudni lehet, hogy az elküldött anyagban ott volt *Tauber István*nak az ELTE kriminológus professzorának szakvéleménye Moldova könyvéről. A lektori vélemény súlyos kifogásokat fogalmazott meg a kéziratral kapcsolatban, melynek megjelentetése „beláthatatlan politikai következményekkel járna.”

Szaklektori vélemény

Moldova György: „Bűn az élet... (Riport a rendőrségről)” c. könyvéről
(részletek)

„...az olvasóban egy olyan előítéletes kép alakul ki, hogy a cigányok zöme bűnöző, közülük kerül ki a prostituáltak, a homoszexuálisok zöme.”

„A könyv még azt is sugallja, hogy a cigányok nem alkalmasak hivatali tisztségek betöltésére, mert rövid időn belül korrumpálódnak, visszaélnék helyzetükkel. (Pl. 178-179. o.)

A szerző a cigányokkal kapcsolatos durva előítéletek további sorát adja közre hitelt érdemlő tényként, hogy pl. a cigányoknak nincs önálló kultúrájuk, a homoszexuálisokat vonzza a barna bőrszín stb.…”

„Nem tudom elhallgatni e könyvvel kapcsolatban emberi, erkölcsi aggályaimat sem. A magyarországi cigányság hazánk történeti fejlődésének e „mostohagyermek” éppen sajátos történeti fejlődése miatt, napjainkig nem tudott saját soraiból „kitermelni” egy olyan értelmiségi csoportot – és nem egyéneket –, amely alapos társadalomtudományi ismeretek birtokában „fel tudná venni a kesztyűt” az előítéletes kihívásokkal szemben. Ezért erkölcsileg is mélyen elítélem azokat a törekvéseket, amelyek e tény ismertének birtokában, e hátrányos helyzet kínálta pozícionális előnyökkel kíván visszaélni.”

„Napjainkban hazánk egy olyan gazdasági, politikai és társadalmi helyzetben van, amikor nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy alapvetően megosztott legyen. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne legyenek véleménykülönbségek, hogy ne érvényesüljenek – a többszörösen is tagolt – különböző érdekek. Az viszont megengedhetetlen, hogy rossz beidegződések, előítéletek, hamis sztereotípiák akadályozzák az igazi közmegegyezés kialakulását. Ez a könyv pedig erre kitűnően alkalmas, hiszen oly a előítéleteket erősít meg, vált ki, amelyek tovább növelik a cigány és nem cigány lakosság közötti szakadékot.”

„Az előzőekben kifejtettek miatt nem javaslom a könyv jelenlegi formában történő kiadását.”

Budapest, 1988. április 25.

Dr. Tauber István, egyetemi docens

az állam- és jogtudományok kandidátusa

Sem az elutasító szakértői vélemény, sem a kézirat körül támadt morális és politikai vihar nem tartotta vissza a jó üzleti vállalkozásnak ígérkező, majd bizonyuló könyv kiadásától a Magvető Könyvkiadót. *Moldova* is büszke volt munkájára: „Azt hiszem, hogy ez a riport mind szándékában, mind terjedelmében eddig a legfontosabb valóságfeltáró vállalkozásom.”⁵⁴ Pedig a lektori vélemény – az elsők között – mindazokat a tudományos érveket és bizonyítékokat sorba állította, amelyek a helyzet további és gyors romlását prognosztizálták – közel három évtizeddel ezelőtt. Ennél talán csak *Haraszti Miklós* figyelmeztetése aktuálisabb: „Nézzünk szembe vele: a »Bűn az élet« azért lehet könyvheti főirodalom, mert a közvélemény hallgat.”⁵⁵

⁵⁴ Moldova György 80. *Cultura-MTI* / 2014. március 12. <http://cultura.hu/kultura/moldova-gyorgy-80/> (letöltve: 2016. 12. 13.)

⁵⁵ H. M. [HARASZTI MIKLÓS]: *Mit tegyünk Moldovával?* Beszélő szamizdat 24. 1988. 2.